

Radovan Ivančević

Pokop Tkalčičeve – apoteoza Piacentinija

Pišući prije dvadeset godina o Napretkovoju zadrugi, prvom zagrebačkom »neboderu« arhitekta Stjepana Planića (ugao Gajeve i Bogovićeve), analizirao sam komparativno i Piacentinijevu zgradu Assicurazioni generali u Zagrebu (Trg Republike 3), budući da su dva sinkrona arhitektonska ostvarenja višekatnica u najužem centru Zagreba, a paradigma su po dijametralno suprotnim metodama projektiranja.¹ Pod valorizacijskim naslovom *Visina dometa i dubina pada*, osim analize inventivne arhitektonske forme eliptoidne Planićeve zgrade, posebno sam inzistirao na interpretaciji kreativne urbanističke intervencije kojom je riješio istaknuti ugao dviju ulica, što iz određenih vizura aktivno djeluje i u panorami glavnog trga, iako je u stanovitoj udaljenosti od njega. Adekvatno sam pomno istražio ne samo tupu beznačajnost pomodne arhitektonske konfekcije Piacentinija, nego naročito katastrofalni urbanistički promašaj ove monstruozno hiperdimenzionirane zgrade koja se interpolirala i dokinula stoljetnu vizuelnu komunikaciju između podgrada, Harmice, potom glavnoga trga Donjeg grada, i srednjovjekovnog Gradeca.

Mislim da su tipološke karakteristike Piacentinijeve zdepaste višekatnice – fašistoidne arhitekture koja je simbolički najavila epohu agresivne demagogije time što čitava kamenom opločena ploha fasade služi samo kao kulisa velikom mramornom balkonu za Govornika Masama: Vođu, Ducea, Führera (ili Poglavnika, koji je zaista nekoliko godina kasnije došao...) – dovoljno bile analizirane i cjelovito interpretirane u tom tekstu.

Ali, tada sam propustio naglasiti još i negatorski, destruktivni odnos zgrade prema njezinu neposrednom zaleđu, prema dva ulična niza skromnih stambenih jednokatnica i dvokatnica u Radićevoj i Tkalčičevoj ulici, kojima se nabusito »liderski« postavila »na čelo« i najdrskije ih ignorirala. Danas, kada je blok u Tkalčičevoj definitivno destruiran nedavnom »obnovom«, mislim da je važno reći koliko je suvremeni promašaj (arh. Begovića) bio potaknut i inspiriran prošlim promašajem

(arh. Piacentinija). Toliko, da se može reći da predstavlja njegov nastavak i dovršetak (ovo posljednje usrdno se nadam, iako nije isključeno da će netko jednako tako nasnuti i na produžetak Tkalčičeve ili na Radićeve ulice, koje su u ovoj fazi bile donekle pošteđene).

Moglo bi se reći da se najosjetljiviji ambijentalni problemi na najistaknutijim lokacijama grada rješavaju u duhu vedre zagorske dječje igre: »Daj Bog veći kup!« (Sigurno poznajete tu igru: kad se netko spotakne ili ga »podčkale«, pa padne na pod, svi se s cikom, uz citirani slogan, bacaju na njega da se oformi što veća hrpa dječjih tijela.)

Urbanistički problem, u najstrožem centru povijesnog Zagreba, koji je bio nastao Piacentinijevom zgradom, odnosno degradacija urbane kompozicije i destrukcija nekoć rafinirano stupnjevanog i vizuelno održavanog spoja srednjovjekovno-baroknog Gradeca i prošlostoljetnog Donjega grada, riješen je nedavno dovršenom intervencijom u bloku Tkalčičeva – Radićeva – Krvavi most u korist Piacentinija.

Iz dovršenog djela možemo deducirati metodu koja, koliko je efikasno destruktivna, toliko je egzemplarno jednostavna: umjesto da se u rješavanju urbanističkog zadatka pođe od konglomerata arhitekture ovoga povijesno neobično važnog ambijenta (upravo zato što je bio tako militantno zgažen i prignječen »uvoznom« zgradurinom), krenulo se s polazišta: kako bi se taj čin mogao što više ublažiti i prikriti? *Vae victis.*

Da ne bi Piacentinijeva interpolacija izgledala tako drsko nametljiva i u urbanističkom smislu nekulturna (da ne kažemo programski antikulturna, kao što zapravo jest), žrtvovan je čitav jedan mikro-ambijent Tkalčičeve ulice.

Uistinu, ovom intervencijom i preinakom starog zagrebačkog ambijenta jedino bi Piacentini mogao biti zadovoljan: ono što je izvorno bio barbarski akt Agresora u tuđu sredinu (kao prethodnica Okupatora, koji je stigao nekoliko godina kasnije) sada je samo volumska kulminacija jednog uličnog niza koji se stupnjevito uzdiže od originalne nisko-gradnje prema višekatnici-uljezu. Odnosno, promatrajući u suprotnom smjeru, novoizgrađeni niz stepenasto se spušta od zgrade talijanskog Generalnog osiguravajućeg društva prema sjeveru. Tako je nesumnjivo

¹ R. Ivančević, *Visina dometa i dubina pada*, Telegram, 17. V 1968, str. 5.

ublažen sraz, ali umjesto između starog i novog – između novog i najnovijeg.

Uz ono što je već bio uništeno Piacentini žrtvovano je još osam skromnih kuća starog Zagreba, i to upravo one ulice »na Potoku« koja je urbanistički značajna kao prostor razgraničenja i povezivanja Gradeca i Kapitola, a bogata povijesnim konotacijama.

Ne volim pisati o uništenoj arhitekturi posthumno, niti jadikovati nad promašajima, kada se više ništa ne može promijeniti, ali me je potakla misao da neke pouke ovog slučaja imaju važnu teorijsku konotaciju i mogu biti primjer za izbjegavanje sličnih zahvata u budućnosti.

Ne bismo pisali o toj neo-destrukciji da o njoj nije bilo ranije, odnosno *na vrijeme*, govora, pa treba, već poštenja radi, prije svega odati priznanje kritici i teoriji arhitekture u nas. Ova realizacija dokazuje da zaista postoji egzaktna znanstvenokritička metoda mišljenja o arhitekturi i urbanizmu, jer su mnogi već na temelju projekta imali jasnu viziju o njegovoj promašenosti i besmislenosti. Treba također reći da je potvrđen i

da postoji i kritično-znanstveni moral, jer su mnogi to svoje mišljenje i jasno formulirali i javno iskazali.²

2

Nije mi namjera da ovim prilogom rezimiram čitav problem Tkalčićeve, nego samo ukazujem na jedan aspekt: njezinu »petu fasadu«. Koga zanima cjelovitiji uvid, upućujem na publikaciju u kojoj je objavljena studija stanja i prvi projekt (M. Begović, *Revitalizacija bloka Tkalčićeva ulica, Radićeva ulica, Krvavi most u Zagrebu*, idejni projekt, Zagreb 1978); zatim na *Savjetovanje o zaštiti spomenika kulture u Zagrebu*, 1982, gdje se raspravljalo o prvom i drugom (sada izvedenom) projektu Begovića i alternativama; objavljeno u časopisu *Peristil* 26, Zagreb 1983 (prilozi R. Ivančević, str. 152, Ž. Čorak, str. 171, G. Gamulin, str. 172); u Zaključcima, jedno od podvojenih mišljenja bilo je »da se odustane od projektiranog rušenja i da se omogući alternativna varijanta arhitektonske reinterpretacije postojećih objekata koji će zadržati svoj volumen i visinske vrijednosti«; te, konačno, tekstove T. Stahuljaka, *O Tkalčićevoj ulici Zagreba, Potok, Napitnica...* Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 3–4, Zagreb 1986, str. 4–17, koji obrađuje pregled razvoja problema i interpretaciju metoda i rezultata.

Sada, nakon dovršenja, mogu se u to uvjeriti i oni koji nisu imali mašte da unaprijed zamisle sve komponente realizacije. Među njih, naravno, treba ubrojiti i projektanta. Točnije, nadamo se da sada i on vidi ono što je bilo teško unaprijed zamisliti. Teško je, naime, predvidjeti sve posljedice neke akcije u prostoru, jer je riječ o brojnim komponentama sila i njihovoj međuzavisnosti, u dijalektičkoj interakciji. Ali, ako zakaže kreativna imaginacija, još uvijek postoji *rasudna moć* da autor kritički i objektivno ocijeni vlastito djelo nakon što je realizirano. To mislimo stoga što ne vjerujemo da su autori uvijek zaista svjesno željeli ono što se »dogodilo«, nego smatramo da su destruktivne akcije često samo rezultat ograničene moći imaginacije.

Kao okolotnu okolinu za projektanta mogli bismo navesti jedino prethodni promašaj u razradi programa: na temelju pogrešnih pretpostavki i pogrešno postavljenog zadatka teško je ostvariti dobro rješenje. »Gubitak mjere«, pretjerana voluminoznost novih objekata, u ambijentu Tkalčićeve, jednako kao i među krovovima, nužan je efekt temeljnog

stanovišta prema ambijentu: umjesto da se rafinirano reinterpretira »mali stari svijet« zagrebačkog Potoka, i ovaj je ulični potez »osvojen« za merkantilno-mediokritetski način mišljenja i »poslovanja« parvenijsko-socijalističkog mentaliteta koji dominira suvremenim Zagrebom. Prevladala je tzv. »ekonomska računica«, što se kod nas postavlja kao temeljni kriterij jedino kad su u pitanju spomenici kulture i kulturna baština, dok je izgradnja monstr-industrijskih postrojenja, koja ni ne kreću u proizvodnju, ili industrija »gubitaša«, najnormalnija pojava u privredi. Zbog prenošenja zahtjeva velikih mjera u skromni prostor i halapljivog zgrtanja što većih količina novoizgrađenog »kvadratnog metra« (obično problematične ekonomske vrijednosti u budućnosti) uništene su autentične povijesno-urbane vrijednosti Tkalčićeve. Naši poluobrazovani »planeri« pučkoškolski uporno ponavljaju u zboru napamet naučenu lekciju da se u tako veliki zahvat »ne isplati« investirati ako naši »privrednici i trgovci« (na istoj razini svijesti i s istom »efikasnošću« koje smo već pola stoljeća svjedoci) ne dobiju odgovarajuće

8

površine za svoju »djelatnost«. A te se »rentabilne« površine, naravno, iskazuju u prostoru kao (nerazmjerni) volumeni... Stoga, ne treba previdjeti dijalektičko jedinstvo suprotnosti u sudu o ovom zahvatu: iako je za spomeničku baštinu i kulturnu razinu sredine porazan, on nije bez »snažnog izražajnog naboja«, kako se ponekad kaže. Izrazitim gubitkom osjećaja za mjeru, nedomišljenošću, parvenijskom prepotencijom, nesposobnošću da se organski poveže s pozitivnim tekovinama tradicije, interpolirani blok u Tkalčićevoj odličan je izraz našega doba, točnije, sugestivni spomenik određenih društvenih snaga koje djeluju i odlučuju u našoj sredini.

Da je na vrijeme bilo konkretnih alternativnih projekata, dokaz je »Prijedlog za reanimaciju Tkalčićeve ulice u Zagrebu« Antoanete Pasi-
nović i grupe, koji se može rezimirati sloganom »vratiti prostore sitnih djelatnosti«.³

Za mene osobno, koji sam poznao projekt, značila je realizacija izvanredno važno iskustvo, jer je mojim pretpostavkama dodala još jednu komponentu koju, iskreno priznajem, nisam znao imaginirati u svoj strahoti unaprijed. Naime, iako se desetljećima bavim studijem arhitekture i urbanizma, znanstveno i kritički istražujem odnos suvremenih intervencija u povijesne ambijente, dnevno proučavam brojne arhitektonske snimke, tlocрте, presjeke, nacрте i perspektive, ipak u slučaju pregradnje Tkalčićeve ulice nisam bio kadar predvidjeti najkatastrofalniju posljednicu toga zahvata u realnosti: uništenje *pete fasade* spomenutog bloka.

Dok se iz »pješačke perspektive« novokomponirani niz fasada u Tkalčićevoj ulici doživljava kao prilagođavanje i ulagivanje zaleđu Piacentinijeve zgrade, pogled odozgo, s promenade Gornjega grada, obesmisluje i ovu dodvoravajuću ulogu zahvata. Odozgo nije relevantan odnos no-

vih kuća prema Piacentinijevoj višekatnici, nego dominantna postaje *uzdužna kompozicija uličnih nizova*: odnos novog niza kuća u Tkalčićevoj prema dvama paralelnim nizovima starih krovova na istočnoj i zapadnoj strani Radićeve ulice.

Nizovi starih, malih, nejednakih, ritmički razigranih krovova, najatraktivniji su slikoviti motiv u fokusu vizure što se nudi dokonom gledaocu s promenade Gradeca, oslonjenom na istočnu ogradu Strossmayerova šetališta. Taj tipični povijesno-urbani prizor, kaskadni slijed individualno oblikovanih krovova pokrivenih biber-crijepom, u živom ritmu volumena i izvanrednoj smjeni tonova i boja, nije bio samo prolazni užitak šetačima, dokoličarima i prolaznicima, nego je privukao i stvaraocce i interpretatore koji su ga ovjekovječili u drugim medijima.

Nezaboravne su fotografije Zdravka Stričića, arhitekta koji je imao smisla za povijesnu arhitekturu i ljubavi za ambijentalne vrijednosti (što, vidimo, nije čest slučaj), te je izvanredno interpretirao ovaj »mikroubanizam« krovova i krovića, mansardi i dimnjaka.⁴ Krovovi Radićeve (Duge) i Tkalčićeve ulice tema su čitavog jednog ciklusa crteža ugljenom, tempera, ulja i napokon velike tapiserije zagrebačkog slikara Ede Kovačevića.⁵

Sreća da je slika krovova Tkalčićeve ovjekovječena fotografski i slikarski, jer to je sve što nam je preostalo od nekadašnje najlikovitije zagrebačke urbane vizure, budući da je ona recentnim zahvatom definitivno uništena. Stričić je vidio i interpretirao igru svjetlosti i sjene, refleksa osunčanih crijepova i ublaženih obrisa krovova u isparavanjima i sumaglici, a Edo Kovačević proučavao je u svojim složeno strukturiranim kompozicijama fugu oblika i rafinirane skale boja malih krovova s nizo-

4

Z. Stričić, *Svjetla i sjene*, Zagreb 1955.

5

Vidi: R. Ivančević, *Edo Kovačević*, Zagreb 1980, str. 56, 104, 106, 107, i *Stari krovovi Zagreba*, Katalog tematske izložbe u Muzeju grada Zagreba, Zagreb 1987, naročito Stari krovovi (1962) i Duga ulica (1963)... »Edine su slike Zagreba portretne studije jednog prošlog grada namijenjene budućnosti...«

3

Prijedlog pod naslovom »Od vječnosti do kiča« bio je javno izložen na 16. zagrebačkom salonu 1981. godine. Koautori: J. Kaloper, S. Fišer, A. Vladislavić, B. Vodopija. Vidi: 16. zagrebački salon, katalog, A. Pasi-
nović, Prijedlog, br. 18.

vima mansardnih prozora. Najtalentiraniji interpretator ambijentalnih vrijednosti Zagreba između dva rata, Tošo Dabac, u genijalno kadriranoj fotografiji Kaptola – Dolca snimljenoj iz biskupskog dvora, sa simboličkim naslovom Stari i novi Zagreb sugestivno je dokazao da je bitak staroga, baroknog i prošlostoljetnog grada u slikovitoj igri krovova, a da se novi grad izražava apstraktnim stereometrijskim oblicima glatkih ploha.⁶

Nad dva usporedna niza krovova Duge ili Radićeve ulice, što se blago spuštaju sa sjevera na jug u Tkalčićevoj ulici, umjesto bivšega trećega niza – što se nekoć protezao u istoj razini i smjeru – sada se nameće nezgrapno komponirani, povišeni niz novih volumskih interpolacija. Najneugodnije je što su skošene krovove i slikovite, koloristički raznolike crijepove smijenili akromatski bijeli stršeci zidovi i plošni bakreni pokrovi novog hiperdimenzioniranog niza. Ono što je Dabac registrirao kao konfrontaciju dvaju blokova, staroga i novog, sada je ovjekovječe-no kao pozicioni rovovski rat: suvremeni neprijatelj razbio je snage staroga i interpolirao se među njih.

»Peta fasada« novog niza kuća u Tkalčićevoj ulici ne znači, kao s ulice, samo uličičko dodvoravanje Piacentinijevoj zgradurini, umjesto reinterpretacije povijesno-urbanističke baštine, ona označava i konačnu pobjedu Piacentinijeve metode. Nakon što smo vjerovali da je već pola stoljeća mrtva i definitivno pokopana i da je nitko neće ekshumirati, ta je metoda trijumfalno uskrsnula, a pokop Tkalčićeve obavljen je bez pompe, tiho i skromno »u najužem krugu prijatelja i rodbine«. S jednakom agresijom s kakvom se arh. Piacentini svojim zdanjem nametnuo dvjema starim zagrebačkim ulicama, nameće se novoizgrađeni niz stršćih krovnih izdanaka arh. Begovića u Tkalčićevoj dvama usporednim nizovima starih krovova.

Transformacija »pete fasade« uličnoga niza u Tkalčićevoj ne znači samo gubitak jednog dijela naše urbane baštine, nego i degradaciju kompozicije preostalih nizova krovova, dakle čitave ambijentalne cjeline. Ali svojim djelovanjem u prostoru recentni zahvat daleko premašuje neposredno okružje u kojem se nalazi. Ovom volumski, materijalno i koloristički stranom interpolacijom u najljepšu, najcjelovitiju i najznačajniju *petu fasadu* staroga Zagreba, uništena je za sliku grada karakteristična i izuzetno važna *zona susreta* dvaju srednjovjekovnih gradića. U tim se nizovima krovova, naime, pomirljivo usklađivao povijesno utemeljeni, a legendom doradeni, ali u duhu stanovnika jednako realno prisutan, antagonizam biskupsko-opatskog Kaptola i građanskog, trgovačko-obrtničkog Gradeca. Među njima je sada ponovo »iskopana ratna sjekira«. Ta nemiroljubiva koegzistencija ostat će trajno materijalno prisutna u prostoru novoizgrađenom bunkerskom barijerom (a možete je nazvati i blaže, po asocijaciji na Maginotovu, »Begovićevom linijom«) ubačenom među meke stare krovišne grebene i šančeve.

Time je prouzročena neizmijerna šteta kulturnoj i urbanoj baštini Zagreba: nekoć organski volumski stupnjevani, prostorni i vizuelni spoj Gradeca i Donjega grada nezgrapno je bio »načet« prije pola stoljeća, a sada je još dalje dobrano nagrižen. Rat, dakle, traje, to je tek Druga ofenziva. Prodor se nastavlja. Do kuda i do kada?

Blok Tkalčićeva – Radićeva
stanje prije pregradnje
(aksonometrija – A. Begović)

